

Фонд «Меморіал убитим євреям Європи»
Український центр вивчення історії Голокосту

МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ

вбитим ромам
у Дівошині

Київ
2019

Stiftung
Denkmal für die
ermordeten Juden
Europas

У брошурі представлено історичні відомості про загибель у с. Дівошин Овруцького району Житомирської області табору ромів – однієї з груп жертв німецької окупації України у Другій світовій війні, яка зазнала переслідувань та знищення і чия доля багато десятиліть лишалася забутою. У 2019 р. у рамках міжнародного проекту «Захистимо пам'ять» це місце масового вбивства було облаштовано та перетворено на гідне місце пам'яті та інформації. Видання розраховано на істориків, краєзнавців, учителів, учнів та усіх, хто цікавиться історією України, рідного краю, Другої світової війни та етнічних меншин України.

Фінансування проекту, зокрема цієї публікації, стало можливим завдяки підтримці Міністерства закордонних справ Німеччини

Auswärtiges Amt

Автори

д-р Світлана Бурмістр, Михайло Тяглий

Редакційна колегія:

Уве Ноймеркер

д-р Анатолій Подольський

д-р Ульріх Бауманн

Олександра Вроблевська

Божена Козакевич

Марія Гончаренко-Шуберт

Переклад

Марія Лоцицька

УДК 341.485"20"(=214.58)(477.42-22Дів)(091)

Б91

ISBN 978-966-2726-86-2

© Світлана Бурмістр, Михайло Тяглий, 2019

© Фонд «Меморіал убитим євреям Європи», 2019

© Український центр вивчення історії Голокосту, 2019

ЗМІСТ

Про проект «Захистимо пам'ять».....	4
Історичне підґрунтя	6
Дівошин під німецькою окупацією	6
Правосуддя та пам'ять.....	7
Ілюстрації	8
<i>Додаток 1.</i> Карта і таблиця місць масового вбивства ромів на теренах окупованої України під час Другої світової війни	11
<i>Додаток 2.</i> Бібліографія з проблематики нацистської та румунської антиромської політики у Третьому райху і на теренах окупованої України та СРСР у 1941–1944 рр.	22
<i>Додаток 3.</i> Постанова Верховної Ради України «Про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів».....	25
<i>Додаток 4.</i> Корисні посилання на інтернет-ресурси з проблематики геноциду ромів у часи націонал-соціалізму та Другої світової війни.....	27
English summary Memorial to the Murdered Roma in Divoshyn	30

ПРО ПРОЕКТ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»

У період німецької окупації 1941–1944 років на території сучасної України під час масових розстрілів було вбито понад мільйон євреїв та понад 12 тисяч ромів. Їх поховали у численних могилах. Міжнародний проект «Захистимо пам'ять» має на меті облаштування знехтуваних та забутих масових поховань євреїв та ромів, а також створення поруч з ними місць пам'яті та інформації для того, аби зберегти пам'ять про жертв для сьогодення та майбутнього.

На території сучасної України знаходяться понад дві тисячі місць масових розстрілів. У віддалених ярах, лісах, посеред полів, у колишніх протитанкових ровах чи піщаних кар'єрах загони Вермахту, СС та поліція – часто за участі місцевого населення – знищували цілі громади. Часто жертв змушували самих викопувати ями та роздягатися. Спочатку вбивали чоловіків, а потім жінок та дітей.

Після війни багато з цих місць убивств пішли у небуття. Для небагатьох, кому вдалося вижити, вшанування пам'яті вбитих членів родини, друзів та знайомих було можливим лише у вузькому колі. Офіційна радянська історіографія відмовлялася визнати євреїв та ромів як окремі групи жертв Другої світової війни. Коли за ініціативи тих, хто вижив і повернувся, встановлювалися скромні пам'ятніobelіски, вони мали бути присвячені «мирним радянським громадянам».

Лише в 1990-х роках, у незалежній Україні, в багатьох місцях були встановлені пам'ятники, що вказували на етнічне походження жертв. Однак сотні масових поховань залишаються донині непозначеними, незахищеними та занедбаними. Більшість масових поховань не є гідними місцями скорботи та пам'яті про стерте з лиця землі життя.

Проект «Захистимо пам'ять» поєднує в собі заходи щодо архітектурного захисту та гідного облаштування масових поховань з історичною та педагогічною роботою. Комплексність проекту відображається в таких напрямках та принципах діяльності:

- Точне місцезнаходження та межі поховань у місцях проекту визначаються за допомогою неінвазивних методів.
- Масовим похованням та прилеглим територіям надається адміністративний захист, що включає в себе, в першу чергу, відведення цих територій у комунальну власність. Після облаштування вони мають бути внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення і, таким чином, підлягати державній охороні.
- Масові поховання захищають архітектурними конструкціями і облаштовують як гідні місця пам'яті та інформації. Наявні пам'ятні знаки зберігаються та інтегруються у нові місця пам'яті.
- Місцезнаходження масових поховань, кількість жертв, долі окремих із них та тих, кому вдалося вижити, перебіг злочину та інформація про злочинців визначається за допомогою історичних досліджень. Історія єврейських та ромських громад та їхнього знищення в часи Голокосту презентується кількома мовами на інформаційних стелах. Результати історичної роботи використовуються в освітній програмі з місцевими школами та студентами. Освітня програма має на меті заохочення вчителів, учнів та студентів до самостійного вивчення місцевої історії та залучення їх до роботи над новими місцями пам'яті.

У рамках проекту «Захистимо пам'ять» були споруджені пам'ятники та інформаційні стели у 14 населених пунктах різних областей України, де під час німецької окупації 1941–1944 рр. масово загинули євреї, а також у трьох населених пунктах Житомирської області, де загинули роми: с. Калинівка Олевського району, с. Дівшин Овруцького району і смт Іванопіль Чуднівського району.

Докладніше про проект можна дізнатися з вебсайту <https://www.erinneuerungbewahren.de/uk/>

ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ

Під час націонал-соціалізму, основу якого складала ідеологія расової дискримінації, різноманітні за культурними, мовними, релігійними та соціальними ознаками групи ромів Європи зазнали переслідувань. Утиски посилилися із початком війни проти Радянського Союзу влітку 1941 року. Політика знищення була спрямована проти єврейського населення і ромів – спочатку кочових, а згодом і осілих. Їх розстрілювали та закопували в численних ямах. Чимало місць злочину після війни пішли у небуття. Імена більшості жертв – невідомі.

У час німецької окупації України було вбито переважну більшість українських ромів – понад 12 тисяч дітей, жінок, чоловіків. Окрім того, в румунській зоні окупації між річками Дністер і Південний Буг (яка тоді мала назву Трансністрія) загинули понад 11 тисяч із приблизно 25 тисяч ромів, депортованих із румунських територій.

На окупованих Німеччиною територіях, а також у державах-союзниках Третього райху було вбито – у таборах або на місцях – щонайменше 250 тисяч ромів.

ДІВОШИН ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Улітку чи восени 1942 року на околиці села Дівошин (нині – в Овруцькому районі Житомирської області) було вбито близько 80 ромів. Сільський голова вигнав табір з білоруського села Козли. Німецька кавалерія зустріла цю групу ромів та звинуватила у парти-

занській діяльності. Згідно з показаннями свідків, у ромів відібрали коней і вози, їхню власність – шкіри та ковальські інструменти – привласнили сільські жителі. Німці загнали ромів до стайні. Наступного ранку чоловікам-ромам наказали поглибити наявний кар'єр для видобутку глини, де їх і розстріляли. Насамкінець згвалтували жінок і розстріляли разом із дітьми. Деякі жителі села чули крики та постріли. Поруч із ямою розстріляли та поховали чотирьох партизанів, яких перепоховали після війни.

ПРАВОСУДДЯ ТА ПАМ'ЯТЬ

У травні 1945 року радянська Надзвичайна державна комісія почала розслідування німецьких злочинів в Овруцькому районі. Однак убивство ромів у с. Дівошин не стало об'єктом розгляду радянського правосуддя. Кажали, що після війни один ром знайшов це масове поховання і оплакав жертв. Для жителів Дівошина вбиті роми були чужинцями. У 1970-х роках пагорб розрівняли, а територію почали використовувати для сільськогосподарських потреб.

К. Бондарчук із Покалева і керівник Київського Академічного музично-драматичного циганського театру «Романс» І. Крикунов записали розповіді місцевих свідків і разом із краєзнавцем Я. Грищуком виступили з ініціативою щодо спорудження пам'ятника.

У рамках міжнародного проекту «Захистимо пам'ять» 2019 р. було висаджено «Ліс пам'яті» у тому місці, де, ймовірно, відбувся розстріл. 80 дерев символізують кількість жертв і мають захистити територію від сільськогосподарського використання.

Нині цей меморіал є символом толерантності та поваги до національних і етнічних меншин, він нагадує про дискримінацію і соціальну неприязнь до ромів, що тривала століттями. Відвідувачів просять поводитися у цьому місці гідно.

ІЛЮСТРАЦІЇ

У 1970-х роках пагорб масового поховання зрівняли екскаваторами, знищивши всі його сліди. Яків Грищук показує ймовірне місце розташування масового поховання.

© Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, 2018

Михайло Тяглий, науковець Українського центру вивчення історії Голокосту, розмовляє з місцевими активістами.

© Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, 2017

НИХТО НЕ ЗАБУТИЙ, НИЩО НЕ ЗАБУТЕ

Табір пішов у небуття

Нинішнього року будемо відзначати 65-ті роковини Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-45 років. Серед заходів підготовки до ювілею буде і впорядкування пам'яників, обелісків, могил воїнів тощо.

Проте в районі є місця, де в роки війни страчували людей, і ці місця нічим не позначені. Одне з таких місць знаходиться біля Дівошина - тут жертвою фашистів став цілий циганський табір - понад 80 осіб.

За переказами очевидців було це так. Влітку 1942-го в білоруських лісах переходив табір ромів, але німці захопили його і пригнали в село Козли. Староста цього білоруського поселення, відчуваючи недобре, щоб подалі відвести гріх, привів табір до Дівошина. Колону супроводжували німці верхи на конях. Тут надійшла команда, щоб деякі речі залишити надворі, а самих людей загнати в тваринницьке приміщення і поставити охорону.

Наступного ранку з нагопу забрали чоловіків і погнали за село. Дорогою німці схопили ще кількох мужиків, що гнали коней з нічного випасу. Їх примусили копати дві ями. По завершенню роботи цих чоловіків розстріляли, а потім - і решту табору. На місці злочину, як пригадують ста-

рожили, ще довго вили циганські собаки, а коли зголодніли, стали розгрібати ями.

У часи повальної меліорації це місце було перетворене в поле - його розорали, дерева і кущі викорчували. Але ще живі свідки тієї трагічної події, зокрема Михайло Невмержицький, який може в радіусі 50 метрів визначити це місце.

Якщо ми вважаємо себе цивілізованими людьми, то просто зобов'язані знати і пам'ятати про жертви фашизму, незалежно від їхньої національності та віросповідання. Перед Богом всі рівні. Чим, скажімо, завинило дитя, ручку якого приніс в ті страшні роки на город баби Лопатки (вулична назва) якийсь собака?

Гадаю, за сприяння та доброї волі влади на цьому жажливому місці варто було б поставити якийсь знак. Могла б допомогти й громада циган Коростеня. Нинішні і прийдешні покоління мусять знати історію свого краю, навіть і жажливі її сторінки, адже без пам'яті немає майбутнього.

До речі, після знищення табору залишився шкільний ковальський мих, наковальня та інше знаряддя, яке ще довго служило селу і людям. Коваль Євген Кобилінський (світла йому пам'ять) довгі роки, продовжуючи славнозвісну справу циганських майстрів, доросовісно виконував замовлення для бригади та своїх односельців.

Костянтин БОНДАРЧУК
с. Покалів.

Стаття з газети «Зоря» (Овруч) від 23 березня 2010 р.

У статті «Табір пішов у небуття» Костянтин Бондарчук навів спогади місцевих жителів.

Починаючи з 1990-х рр. у різних населених пунктах України було споруджено близько 10 пам'ятних місць загиблим ромам. З вересня 2016 року в Києві про ромів – жертв німецької окупації – нагадує пам'ятник у Бабиному Яру.

© Gerit Ziegler, 2018

В одному з центральних місць Берліна, біля німецького парламенту, у 2012 році було відкрито пам'ятник сінті та ромам Європи, загиблим у часи націонал-соціалістичного режиму.

© Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, 2012

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або осілі	Виконавці акції
КРИМ				
Сімферополь	З 15 листопада до 15 грудня 1941 р. (Імовірно – грудень)	824 особи	Осілі (мешканці «Циганської слобідки»)	Айзацгрупа D
Алушта	Початок грудня 1941 р.	Група	Невідомо, ймовірно – осілі	Зондеркоманда 11b за участю місцевих поліцейських
Керч	29 грудня 1941 р.	Група	Невідомо	Невідомо (ймовірно – польова жандармерія)
Феодосія	Грудень 1941 р.	10 осіб 20 осіб зі Старого Криму	Осілі (мешканці Феодосії)	Зондеркоманда 10b
Євпаторія	Початок 1942 р.	Група	Осілі (мешканці «Циганської слобідки»)	Загін зондеркоманди 11b
с. Октябрьське Красногвардійського району	15 січня 1942 р.	14 осіб	Осілі (цигани-колгоспники)	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D
с. Найдольнівка Красногвардійського району	15 січня 1942 р.	14 осіб	Осілі (цигани-колгоспники)	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D
Старий Крим	Лютий 1942 р.	Дві родини	Осілі (цигани-колгоспники)	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D
с. Прозрачне Джанкойського району	Перша пол. 1942 р.	32 особи	Осілі (цигани-колгоспники)	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D
частина с. Стальне Джанкойського району	Перша пол. 1942 р.	14 осіб	Осілі (цигани-колгоспники)	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D
с. Просторне Джанкойського району	Перша пол. 1942 р.	2 особи	Осілі (цигани-колгоспники)	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D
с. Бородіно Джанкойського району	Перша пол. 1942 р.	2 особи	Осілі (цигани-колгоспники)	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D
сміт Азовське Джанкойського району	Перша пол. 1942 р.	30 осіб	Осілі (цигани-колгоспники)	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D
с. Мартинівка Джанкойського району	Травень 1942 р.	32 особи	Осілі (цигани-колгоспники)	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D
Джанкой	Весна 1942 р.	165 осіб	Осілі	Імовірно – підрозділ айзацгрупи D

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або ослі	Виконавці акції
ЧЕРНІПІВСЬКА ОБЛАСТЬ				
Чернігів	10 червня 1942 р. – ре-естрація. Кін. серпня та 30 вересня 1942 р. – розстріл	Невідомо, ймовірно – близько 1100 осіб (або 30)	Принаймні частина – ослі мешканці Чернігова, решта – зібрані з навколишніх сіл	Поліція безпеки та СА
с. Бирине	Грудень 1942 р.	не менше 80	Невідомо	Німецькі жандарми та місцева допоміжна поліція
с. Остроушки	6 січня 1943 р. 1943 р.	387 осіб 150 осіб	Невідомо Невідомо	Невідомо Німецький підрозділ
с. Горбове Новгород-Сіверського району	26 січня 1943 р.	40 осіб	Невідомо	Невідомо
Прилуки	25 вересня 1942 р.	5 осіб (відомі імена)	Колгоспники к/г ім. Петровського с. Журавка	Загін СС
Борзна	30 жовтня 1942 р. березень 1943 р.	10 осіб кілька осіб	Невідомо місцеві колгоспники	Невідомо місцева допоміжна поліція
с. Рябухи Талалаївського району	24 жовтня 1942 р.	3 особи	Місцеві колгоспники	Невідомо
с. Зубахи Ріпкинського району	Листопад 1942 р.	7 осіб	Невідомо	Невідомо
с.мт Корюківка Корюківського району	Листопад 1942 р.	12 осіб	Невідомо	Невідомо
с. Городище Бахмацького району	Березень 1943 р.	16 осіб	Ослі, працівники колгоспу	Невідомо
с. Атоуша Коропського району	18 березня 1943 р.	5 осіб	Невідомо	Невідомо
с. Бірки Козелецького району	Невідомо	6 осіб	Невідомо	Невідомо
Остер	Невідомо	9 осіб	Невідомо	Невідомо
Ніжин	Осінь 1942 р.	15 осіб (1 родина)	Ослі	Місцева допоміжна поліція
Бахмач	Серпень-вересень 1942 р.	5 – 6 ромих родин	Ослі, працівники колгоспу	Місцева допоміжна поліція
Любеч	15 квітня 1942 р.	16 осіб	Кочові	Місцева поліція

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або ослі	Виконавці акції
СУМСЬКА ОБЛАСТЬ				
Суми	Середина 1942 р.	Близько 30 осіб	Невідомо	Невідомо
Кролевець	9 січня 1943 р.	32 або 46 осіб	Ослі	Місцева допоміжна поліція
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ				
с. Балаклія Балаклійського району	Невідомо	Близько 50 осіб	Невідомо	Невідомо
Харків	Невідомо, ймовірно листопад 1942 р.	Кілька сімей	Невідомо	Невідомо (ймовірно – місцева поліція)
с. Мартинівка Красноградського району, у лісопосадці біля села	Невідомо	До десяти осіб	Кочові	Невідомо
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ				
Бахмут	Кін. лютого 1942 р., а також квітень 1942 р. за іншими даними: березень-квітень 1942 р.	Кілька десятків осіб (у квітні – 1 родина, 8 осіб) 200 сімей (900 осіб)	Невідомо	Зондеркоманда 4б за участі місцевої поліції м. Артемівськ
Маріуполь	1942 р.	Щонайменше 40 осіб	Невідомо	Зондеркоманда 10а
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ				
Михайлівка Михайлівського району	5 жовтня 1941 р.	48 осіб	Депортовані роми з Бессарабії	Невідомо
сміт Пришиб Михайлівського району	21 жовтня 1941 р.	60 осіб	Депортовані роми з Бессарабії	Невідомо
Молочанськ Токмацького району	15 грудня 1941 р.	81 особа	Невідомо	Імовірно – дільнична команда 31 з айнзацгрупи Гальштадта та самооборона з фольксдойче
Гуляйполе Гуляйпільського району (кохоз «Заповіт Леніна»)	10 січня 1942 р.	17 осіб	Невідомо, ймовірно – ослі роми-когоспники	Айнзацкоманда 12

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або ослі	Виконавці акції
Мелітополь	Січень 1942 р.	Близько 100 осіб	Невідомо	Зондеркоманда 10а
Пологи Пологівського району	Лютий 1942 р. Кінець лютого 1942 р.	Близько 300 осіб 15 осіб	Роми, зібрані з усього району	Айзацкоманда 12 загін СА
Розівка Розівського району	Літо 1942 або 1943 р.	Табір	Кочові	Невідомо
Оржів, розстріляні у 5 км від міста	Квітень 1942	14 осіб	Мешканці с. Юрківка Орхівського району	Місцева поліція
ВОЛИНЬСЬКА ОБЛАСТЬ				
с. Шилова	2 червня 1942 р.	64 особи	Невідомо	Німецька жандармерія
Камінь-Каширський	Серпень 1942 р.	Понад 100 осіб	Невідомо	Невідомо
Ковель, убиті у с. Бахів	Серпень 1942 р.	Близько 150 осіб	Невідомо	Невідомо
Ратне Ратнівського району	1942 р.	158 осіб	Невідомо	Місцева допоміжна поліція
с.мт Заболоття Ратнівського району	Навесні 1943 р.	Близько 55 осіб	Невідомо	Місцева шудполіція
с. Видерта Камінь-Каширського району	1943 р.	50-60 осіб	Невідомо	Невідомо
Локачі Локачинського району, зібрані з навколишніх районів	17 квітня 1942 р.	114 осіб або 112 осіб	Ймовірно – зібрані з навколишніх сіл	Німецький підрозділ та місцева допоміжна поліція
с. Кисилин Локачинського району, розстріляні «неподалік від єврейського поховання»	Після серпня 1942 р.	Невідомо (2 вози)	Осілі, працівники колгоспу	Місцева допоміжна поліція
Сільська рада Піски у с. Берестечко	Невідомо січень–лютий 1942 р.	195 осіб + 20 підвоя	Невідомо	Невідомо заарештовані місцевою поліцією
с. Колодниця Ковельського району	Невідомо	Близько 10 осіб	Невідомо	«Бандеріці»
РІВНЕНЬСЬКА ОБЛАСТЬ				
с.мт Сарни	26 серпня 1942 р.	Близько 200 осіб	Невідомо	Невідомо німецький загін за допомоги поліції

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або осілі Кочові («проживаючись в лесах»)	Виконавці акції
с. Воронки Володимирецького району	Невідомо	15 осіб	Кочові	Невідомо
с. Богданівка Корецького району	17 листопада 1942 р.	2 родини	Осілі	Місцева допоміжна поліція м. Корець
с. Гуменики Рівненського району	Невідомо	Невідомо	Невідомо	Невідомо
с. Новомалин Острозького району	Жовтень 1943 р.	До десяти осіб	Осілі (приїхали до села за два місяця до того та почали працювати)	СБ ОУН Острозького району
с. Острожець Млинівського району, розстріляні у парку села	До жовтня 1942 р.	До десяти осіб	Невідомо	Невідомо
Дубно	1942 р.	Одна родина	Невідомо	Невідомо
с. Бистричі Березнівського району	1942 р.	Група до десяти осіб	Кочові	Невідомо
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ				
с. Маків Дунаєвського району	Влітку 1943 р.	Близько 50 осіб	Невідомо (ймовірно – кочові)	Місцева допоміжна поліція
с. Берездів Славутського району, затримані біля с. Кутки Берездівського району	Невідомо Липень 1942 р.	Невідомо (ймовірно – кілька десят) 20 осіб	Кочові	Невідомо
с. Печески (нині – Хмельницького району); відправлені до Проскурова, де були розстріляні	На початку 1943 р.	Родина ромів із п'ятьох осіб	Кочові	Місцева допоміжна поліція
Деражня	Невідомо	До 450 осіб	Осілі	Невідомо
сміт Нова Ушиця, «на садибі школи глухонімих»	Наприкінці 1942 р.	Одна родина	Невідомо	Невідомо
Радгосп Гончарівка, відвезені та розстріляні біля с. Кутки Берездівського району	Серпень 1943 р.	14 осіб	Кочові	Районна жандармерія та місцева допоміжна поліція
ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ				
Малин Житомирської обл.	Червень 1942 р.	300 осіб	Невідомо	Невідомо

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або ослі	Виконавці акції
По дорозі з Варви у Тетерів	Жовтень 1941 р.	32 особи	Кочові	Підрозділ зондеркоманди 10в
Івано-Піль Чуднівського району	Травень або червень 1942 р.	40-80 осіб	Кочові	Команда СА з Бердичева за допомоги місцевої поліції
с. Калинівка Олевського району	Невідомо	32 особи	Невідомо	Невідомо
Житомир, ліс на захід від с. Болунія (нині частина Житомира)	Липень 1942 р.	7-8 ромських родин	Мешканці міста	Бум зібрані міською поліцією
с. Дівошин Овруцького району	Літо 1942 р.	Понад 80 осіб	Кочові	Невідомо
с.МТ Чуднів	1942 р.	7 осіб	Невідомо	Місцева допоміжна поліція
с. Бараші Ємільчинського району	Листопад 1942 р.	1 ромська жінка	Невідомо	Місцева допоміжна поліція
с. Яромлинці Гайсинського району	Улітку 1942 р.	П'ять родин, загалом 20 осіб	Кочові	Службовці дільничної поліції з села Антонівка (нині - Хмельницький район) за наказом жандармерії
ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ				
Липин	13 червня 1942 р.	від 76 до 150 осіб	Невідомо	Невідомо
Козятин	Червень 1942 р.	16 осіб	Невідомо	Невідомо
Ліс біля м. Жмеринка	Весна 1942 р.	20 осіб	Кочові	Підрозділ Вермахту
КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ				
Васильків (звезені з усього району)	Травень 1942 р.	52 родини	Невідомо	Невідомо
Обухів, розстріляні у силосній ямі біля колгоспу «9 Січня»	Серпень 1942 р.	Близько 250 осіб	Ослі, місцеві колгоспники	Німецька жандармерія та місцева допоміжна поліція
Київ, Бабин Яр	1941 - 1942 рр.	3 табори (?)	Імовірно, кочові	Невідомо
Корсунь-Шевченківський	Наприкінці 1941 - на початку 1942 р.	14 родин (дві родини)	Невідомо	Німецька жандармерія за участю місцевої поліції
Біла Церква	Невідомо	Близько 50	Невідомо	Невідомо

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або ослі	Виконавці акції
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ				
Пирятин	18 травня 1942 р.	163 ромів та євреїв (більшість – роми)	Невідомо	Зондеркоманда ОД «Плат»
Зіньків	1942 р.	61 особа	Невідомо	Ймовірно – 303 поліцейський батальйон
с. Чугове Чутівського району	Невідомо	Група	Невідомо	Невідомо
с. Кобеляки Кобеляцького району	Лютий 1943 р.	25-27 осіб 76 осіб	Невідомо	Невідомо
с. Вільшанка Лубенського району	Квітень 1943 р. Невідомо	Близько 250 осіб 18 осіб 3 вантажних авто (близько 50 осіб)	Невідомо Кочові Кочові	Невідомо Невідомо Невідомо
Урочище Рибки на околицях м. Лубни	Листопад 1941 р.	Група	Невідомо	
Нові Санжари	Грудень 1942 р.	25 осіб (5 родин)	Кочові	Німецька жандармерія
с. Макухівка Полтавського району	Невідомо	«Циганський табір»	Кочові	Невідомо
ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ				
Сміла	Невідомо	Близько 200 осіб	Невідомо	Невідомо
Новоукраїнка	Початок вересня 1941 р. Взимку 1941–42 рр. Невідомо	6 осіб 50 осіб 6 родин	Невідомо Кочові	Штаб айнзацгрупи С 1 рота 69-го резервного батальйону Невідомо
Зернорадгосп біля с. Новоукраїнка Новоукраїнського району, розстріляні за 2 км від радгоспу	Кінець травня 1942 р.	72 особи	Осілі працівники радгоспу	Німецька жандармерія та місцева поліція
с. Іванівка Чигиринського району	Літо 1942 р. (влітку 1943 р.)	27 осіб	Осілі працівники колгоспу	Загін СА

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або ослі	Виконавці акції
КИРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ				
Кропивницький	1942 р.	Близько 1000 осіб	Невідомо	Зіпо
с. Тернова Балка Компаніївського району	Невідомо	Близько 30–40 осіб	Кочові	Загін СА (4 особи), місцеві охоронці тюрми СА та охоронці табору «Тернова Балка»
с. Цибулеве Знаміянського району	Влітку 1943 р.	19 осіб	кочові	Місцева допоміжна поліція
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ				
Нікополь	Листопад 1941 р.	Табір	Невідомо	Невідомо
Кривий Ріг	Червень 1942 р.	Група	Невідомо	За розпорядженням гебітс-комісара
с. Широке Криворізького району	1943 р.	300 осіб	Невідомо	Невідомо
смт Покровське	Грудень 1942 р.	40 осіб	Невідомо	Жандармерія та місцева допоміжна поліція
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ				
Миколаїв	Січень 1942 р кін. серпня 1942 р.	Близько 200 осіб велика група	Невідомо	Айзацкоманда 5
Веселинове Веселиновського району	Червень 1943 р.	Близько 100 осіб	Невідомо	Німецький загін, конвоювала місцева допоміжна поліція
с. Красненке Кривоозерського району	Невідомо	Невідомо	Невідомо	Загинули від голоду і холоду
с. Пересадівка Вітовського району	1941–1942 рр.	Табір	Кочові	Німецький підрозділ
Широколанівка Веселинівського району	Кінець серпня 1941 р.	50–60 осіб	Ослі	Айзацкоманда 12б
ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ				
Херсон	Травень 1942 р. серпень–листопад 1942 р. квітень 1942 р.	Близько 300 осіб близько 50 осіб, восени ще група близько 300 осіб	Ослі («проживаючих в районі г. Херсона»)	Підрозділи айзацгрупи D

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або осілі	Виконавці акції
Берислав	1942 р.	12 осіб	Невідомо	Жандармерія
с. Старосолдатське Баштанського району	10 серпня 1942 р.	Група	Невідомо	Підрозділи айнзацгрупи D
с. Новодмитрівка Генічеського району	Листопад 1941 р. або 2 березня 1942 р.	5 осіб (2 сім'ї)	Невідомо	Підрозділи айнзацгрупи D та місцеві поліцейські
сміт Сиваське Новотроїцького району	6 травня 1942 р.	Понад 30 осіб	Осілі колгоспники	Районна допоміжна поліція
с. Бехтери Голопристанського району	13 травня 1942 р.	18 осіб	Невідомо	Підрозділи айнзацгрупи D за участі місцевої поліції
с. Павлівка Генічеського району	20 травня 1942 р.	14 осіб	Осілі, місцеві жителі	Жандармерія та місцева поліція
с. Преображенка Чаплинського району	27 травня 1942 р.	4 особи	Невідомо	Підрозділи айнзацгрупи D
с. Іванівка Чаплинського району	Травень 1942 р.	22 особи 3 родини (9 осіб)	Невідомо	Підрозділи айнзацгрупи D
сміт Чаплинка	Травень 1942 р.	19 осіб	Невідомо	Підрозділи айнзацгрупи D
сміт Каланчак Каланчацького району	Травень 1942 р. червень 1942 р	20–26 осіб 13 (2 родини) 45 родин	Осілі, працівники колгоспу осілі, працівники колгоспу невідомо	Підрозділи айнзацгрупи D та місцеві поліцейські
с. Новокіївка Каланчацького району, у протитанковому рові	Травень 1942 р.	24 особи 15 осіб близько 40 осіб	Невідомо	Підрозділи айнзацгрупи D
Скадовськ	Весна 1942 р.	Група	Невідомо	Підрозділи айнзацгрупи D
с. Червона Поляна Чаплинського району	Березень 1942 р.	2 родини (6 осіб)	Невідомо (ймовірно – працівники колгоспу)	Невідомо
с. Костогризове Олешківського району	Лютий 1942 р.	15 осіб	Невідомо (ймовірно – місцеві колгоспники)	Німецький підрозділ та місцева поліція
По дорозі між с. Велика Олександрівка та с. Мала Олександрівка Великоолександрівського району	1941–1942 рр.	Група	Невідомо (ймовірно – працівники колгоспу)	Невідомо

Місце	Дата	Кількість жертв	Кочові або осілі	Виконавці акції
Хрестівка Чаплинського району	1941–1942 рр.	Група	Невідомо (ймовірно – працівники колгоспу)	Невідомо
с. Гола Пристань Голопристанського району	1941–1942 рр.	Група	Невідомо (ймовірно – працівники колгоспу)	Невідомо
ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ				
Кременець	7 жовтня 1942 р.	20 осіб	Кочові	Невідомо
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ				
Рава-Руська	Липень–серпень 1942 р.	30 осіб	Невідомо	Оперативна команда 1 роти 133 поліцейського батальйону
	Червень–липень 1942 р.	200 осіб	Невідомо	Невідомо
Городок	Кін. червня 1942 р.	25 осіб	Невідомо	Німецька жандармерія
Самбір	Червень 1943 р.	Невідомо	Невідомо	Невідомо
Львів	Влітку–восени 1942 р.	Близько 100 осіб	Кочові	Невідомо
Ромський хутір поблизу с. Плоске та с. Галівка Старосамбірського району	Осінь 1943 р.	Кілька родин	Осілі	Загін СБ ОУН
ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ				
с. Новосільське Ренійського району	Влітку 1941 р.	Група осіб	Кочові	Німецький загін
с. Григорівка Ширяївського району	1941 р.	Одна родина	Осілі	Німецький загін та місцева поліція з фольксдойче
с. Андрієво-Іванівка Миколаївського району	Серпень 1941 р.	70 осіб	Кочові	Німецький загін
сміт Березівка	30 серпня 1941 р.	6 осіб	Невідомо	Німецький загін

ДОДАТОК 2

Бібліографія з проблематики нацистської та румунської антиромської політики у Третньому райху і на теренах окупованої України та СРСР у 1941–1944 рр.

Усі публікації можна завантажити тут: www.romagenocide.com.ua/bibliohrafiya-ta-publikatsii/

- Адам А., Зейкан Ю., Навроцька Е. Білий камінь з чорної катівні: Голокост ромів Закарпаття. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуши, 2006. – 146 с.
- Бамбула В. Циганська доля – що вітер в полі. Нерідні діти світу. – Переяслав-Хм.: СПД «Карпук С.В.», 2005. – 192 с.
- Бессонов Н. Нарративные источники как один из информационных ресурсов цыгановедения // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 15. – К., 2008. – С. 73–94.
- Бессонов Н. Об использовании терминов «Пораймос» и «Холокост» в значении «геноцид цыган» // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2007. – № 2. – С. 71–82.
- Бессонов Н. Цыгане СССР в оккупации. Стратегии выживания // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6). – С. 17–52.
- Бессонов Н. Цыганская трагедия 1941–1945: Факты, документы, воспоминания. – Т. 2: Вооруженный отпор. – СПб.: Издательский дом «Шатра», 2010. – 376 с.
- Бессонов Н. Геноцид цыган в Черниговской области Украины // Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 4 жовтня 2016 р.) / За ред. М. Тягло. – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. – С. 27–45.
- Бессонов Н., Деметр Н. История цыган – новый взгляд. – Воронеж, 2000. <http://gypsy-life.net/history-main.htm>
- Беліков О. Роми у радянській Україні міжвоєнної доби (1920–1930-ті рр.) // Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 4 жовтня 2016 р.) / За ред. М. Тягло. – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. – С. 9–26.

- Вейс-Вендт А. Винищення ромів у країнах Балтії (1941–1944): центральні рішення і місцеві ініціативи // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6). – С. 53–61.
- Воспоминания ветерана Лельчицкой партизанской бригады ГРУ Т. Марковской (Публикация А. Гогуна, М. Церович) // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 1 (5). – С. 71–103.
- Горин М.П. Репресивні заходи німецької влади щодо ромів на окупованій Кам'яниччині // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. – 2015. – Вип. XI. – С. 40–42.
- Грандке С. Стратегії виживання ромів під час націонал-соціалістичних переслідувань у дистрикті «Галичина» у 1941–1944 рр. // Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 4 жовтня 2016 р.) / За ред. М. Тягло. – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. – С. 46–98.
- Зіневич Н. До питання про специфіку геноциду ромів на українських землях у роки Другої світової війни // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6). – С. 148–163.
- Кенрик Д., Паксон Г. Цыгане под свастикой. – М.: Текст, 2001. – 205 с.
- Круглов А. Геноцид циган в Украине в 1941–1944 гг.: статистико-региональный аспект // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6). – С. 83–113.
- Ленчовська А. Відеосвідчення Інституту Фонду Шоа як джерело до вивчення та викладання історії ромів України у період 1941–1944 рр. // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6). – С. 114–123.
- Лутц Б. Д., Лутц Д. М. Цигани як жертви Голокосту // <http://www.historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/325-brenda-deivis-lutts-dzheims-m-lutts-tsyhany-iak-zhertvy-holokostu>
- Марушиакова Е., Попов В. Холокост и цыгане. Конструирование новой национальной мифологии // Голокост і сучасність: Студії в Україні і світі. – 2008. – № 2 (4). – С. 29–42.
- Панчук М. До питання про становище ромів Закарпаття в роки угорської окупації та Другої світової війни // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6). – С. 164–167.
- Переслідування та вбивства ромів на теренах України у часи Другої світової війни: Збірник документів, матеріалів та спогадів / Авт.-упоряд. М. Тяглий. – К.: Укр. центр вивч. іст. Голокосту, 2013. – 208 с.; іл.
- Роми у Трансністрії (1941–1944): архівні документи / В.о. Ін-т ромознавства, Ін-т етнічних досліджень, Держ. архів Одес. обл. – Одеса:

Фенікс, 2011. – Roma in Transnistria (1941–1944), Ромы в Транснистрии (1941–1944). Вип. 1: Роми у Транснiстрiї (1941–1944) / Редкол. Л. Г. Белоусова, С. Ермошкін, І. Г. Мисик; Уклад. і вступ. ст. Н. Перго, І. Г. Мисик. – 2011. – 61 с.: іл.

- Солонари В. Этническая чистка или борьба с преступностью? Депортация румынских цыган в Транснистрию в 1942 г. // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2008. – № 1 (3) – С. 65–87.
- Сторожко Т. Побут ромів України в період нацистської окупації у дитячих спогадах // Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 4 жовтня 2016 р.) / За ред. М. Тягло. – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. – С. 111–125.
- Тяглий М. «Наказую... переслати... списки циганів»: Збір органами влади Райхскомісаріату Україна відомостей про ромів у липні 1942 р. // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2011. – № 1 (9). – С. 101–122.
- Тяглий М. Окупаційна політика та доля ромів України // Україна в Другій світовій війні: Погляд з XXI століття. – Київ: Наукова думка, 2011. – Кн. 2. – С. 864–897.
- Тяглий М. Роми: Геноцид // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2012. – Т. 9. – С. 288–289.
- Тяглий М. Чингене – жертвы Холокоста? Нацистская политика в Крыму в отношении цыган, 1941–1944 // З архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 61–98.
- Тяглий М. Ставлення місцевого населення в окупованій Україні до переслідуваних ромів (1941–1944) // Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 4 жовтня 2016 р.) / За ред. М. Тягло. – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. – С. 126–158.
- Фрейзер А. Цигани / А. Онишко (пер.). – К.: Видавничий дім Всесвіт, 2003. – 358 с.
- Фрыдман А. Невядомы генацыд: знішчэнне беларускіх цыганоў у 1941–1944 // Arche. – 2004. – № 2 (31).
- Цыганская дорога: Воспоминания Ивана Корсуна (Публикация Н. Бессонова) // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6). – С. 172–210.

ДОДАТОК 3

ПОСТАНОВА
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів
(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 2, ст.65)

За роки Другої світової війни гітлерівські фашисти разом із своїми прислужниками, здійснюючи расистську політику етноциду, вивезли з окупованих країн і спалили у концтаборах близько 500 тисяч ромів. Чимало їх було знищено у таборах примусової праці, місцях кочування, в ході каральних операцій. Найбільших жертв зазнали роми, які проживали у місті Києві, на території нинішньої Автономної Республіки Крим і Закарпатської області, у Вінницькій, Одеській, Сумській, Черкаській та інших областях України.

Враховуючи великі масштаби і непоправні суспільні наслідки голокосту ромів, їх соціальне вразливе сучасне становище в місцях компактного проживання, Верховна Рада України

п о с т а н о в л я є:

1. Відзначати, починаючи з 2004 року, на державному рівні Міжнародний день голокосту ромів, коли гітлерівські фашисти влаштували у концтаборі Аушвіц-Біркенау “циганську ніч” (2 серпня 1944 року).

2. Доручити Кабінету Міністрів України разом з відповідними місцевими органами виконавчої влади визначити і здійснити заходи, спрямовані на вивчення масштабів, місць та кількості жертв гітлерівського етноциду ромів у роки Великої Вітчизняної війни, на увічнення пам’яті депортованих і страчених представників цієї національної меншини, надання допомоги сім’ям постраждалих,

розв'язання нагальних соціально-економічних і етнокультурних проблем ромських громад України.

3. Комітетам Верховної Ради України за участю відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в установленому порядку вжити заходів щодо внесення пропозицій про включення жертв ромського голокосту та членів їх сімей до кола осіб, які постраждали у роки Другої світової війни і у зв'язку з цим повинні мати право на компенсацію.

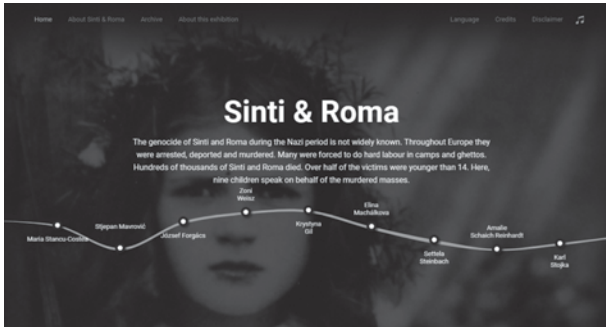
4. Рекомендувати Державному комітету України у справах національностей та міграції надати допомогу національно-культурним товариствам у міжнародних заходах, приурочених до Міжнародного дня голокосту ромів, зокрема 60-річчя голокосту ромів України.

5. Контроль за виконанням цієї Постанови покласти на Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

*Голова Верховної Ради України В. ЛИТВИН
м. Київ, 8 жовтня 2004 року N 2085-IV*

ДОДАТОК 4

Корисні посилання на інтернет-ресурси з проблематики геноциду ромів у часи націонал-соціалізму та Другої світової війни

«Забутий геноцид». Вебсайт про шість ромських підлітків з різних країн Європи та їхню долю за часів нацизму.
www.romasinti.eu

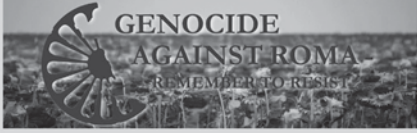
Освітній вебсайт про геноцид ромів і синті Європи – спільний проект Музею «Будинок Анни Франк» та Австрійської фундації «Пам'ять».
www.romasintigenocide.eu

RomArchive

Romano Digitalno Arxivo
Digital Archive of the Roma
Digitales Archiv der Sinti und Roma

«РомАрхів» – міжнародний цифровий архів, постійно зростаюча колекція мистецтва всіх типів, доповнена історичними документами та науковими текстами. Окремий розділ має назву «Голоси жертв» та пропонує ознайомитися зі свідченнями про геноцид від самих ромських жертв – тих, кому пощастило пережити переслідування та вбивства, в тому числі в окупованій Україні.
www.romarchive.eu

Український центр вивчення історії Голокосту   Проект «Зневажений геноцид». Доля ромів у зоні німецької окупації України під час Другої світової війни

Анонси та оголошення	ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРОЕКТ	
Про проект	Утворює кілька років Український центр вивчення історії Голокосту сприяє зусилля на вивчення та викладання історії ромів (група жертв націонал-соціалістичного режиму) та порівняння їх долі в роки Другої світової війни і в повсякденні час. Проти ромів (циган) Третій райх також проводив політику переслідувань та «викоренення» з суспільства, яка залишалася невивченою й витисненою на улюблені академічних досліджень та суспільної пам'яті. Особливо це стосується трагічного становища ромських громад на теренах окупованого у 1941-1944 рр. СРСР, зокрема України. З 2013 р. Український центр вивчення історії Голокосту за підтримки німецького фонду «Пам'ять, відповідальність та майбутнє» розпочав тривалий дослідницький та освітній проект «Геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941-1944): дослідження, викладання, учнівська пам'ять». Науково-дослідна мета проекту полягала у сприянні пошуку та узгодженню у науковий об'єкт документальних джерел, фіксації усних історичних свідчень з проблематики долі ромів на теренах окупованої під час Другої світової війни України, стимулюванні дослідження цього напрямку вченими істориками. Освітньо-наративна складова проекту передбачала співпрацю науковців з викладачами навчальних закладів, залучення учнів до пошукової роботи, запис складів очевидців геноциду ромів, уточнення мистр масової загибелі ромів під час Другої світової війни та людського сучасного стану, розробку вичитаних методичних матеріалів для викладання даної теми та підготовку учнями шкільних дослідних робіт для представлення на щорічному конкурсі «Історія і уроки Голокосту». Український центр вивчення історії Голокосту відкрив новий розділ вебсайту з метою активізувати співпрацю усіх, хто долучиться до вивчення цієї проблематики, та створити онлайн-ресурс, який допоможе знайти і використати під час роботи довідкові матеріали або сучасну літературу за темою. На цей сторінець відвідувачам пропонується відомості про новини проекту, бібліографію та повнотекстові публікації вітчизняних та зарубіжних науковців з питань ромської історії та геноциду ромів, методичні розробки стосовно проведення пошукової роботи, шляхи пошуку очевидців та правил фіксації усних історичних свідчень, допоміжні матеріали для підготовки та написання шкільних дослідних робіт, а також форум з обміну думками про стан та подальший розвиток проекту. З 2016 року проект було впроваджено під назвою «Зневажений геноцид». Доля ромів у зоні німецької окупації України під час Другої світової війни». Проект передбачає міжнародну співпрацю німецьких та українських науковців установ. З боку Німеччини його виконує організація Das Bildungswerk für Friedensarbeit e.V., представники якої у попередні роки вже визначилися роботою у темі історії геноциду ромів, створюючи персону виставку про долю ромів у Трансильванії – зоні румунської окупації України під час Другої світової війни.	
Нотатки з першого етапу проекту – пошуку та запису свідчень (весна 2015)		
Нотатки з другого етапу проекту – освітньої підтримки (осінь 2015)		
Карта місць загибелі ромів України, 1941-1944		
Виставка "Пам'ять імі проковтати" - Геноцид ромів у Трансильванії		
Новина у вичитаній та викладаній темі геноциду ромів		
2 серпня. День пам'яті жертв геноциду ромів		
Усний історичний свідчення ромів, які пережили геноцид		
Бібліографія та публікації по темі геноциду ромів		
Новина бібліотеки проекту		

Вебсайт проекту «“Зневажений геноцид”. Доля ромів у зоні німецької окупації України під час Другої світової війни», що його виконує Український центр вивчення історії Голокосту та німецька неурядова організація Das Bildungswerk für Friedensarbeit e.V.
www.romagenocide.com.ua

Enter a search term

DE EN

„Racial Diagnosis: Gypsy“

The Nazi genocide of the Sinti and Roma and the long struggle for recognition

INTRODUCTION

THE PATH TO GENOCIDE

GENOCIDE IN EUROPE

AUSCHWITZ-BIRKENAU

EXCLUSION AFTER 1945

SINTI AND ROMA

‘GYPSY’ IMAGES

PARTICIPATION

EXCLUSION

SPECIAL LEGISLATION

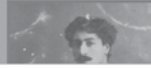
SELF-ASSERTION

Introduction

The Nazi genocide perpetrated on the Sinti and Roma is unparalleled in the centuries-old shared history of these minorities and the majority in society. And yet, the crime itself was not without pre-conditions. Indeed, an attitude of prejudice and resentment towards the Sinti and Roma is deeply rooted in European history.

Any attempt to portray the history of the Sinti and Roma faces the fundamental problem that all sources handed down to us have traditionally been one-sided. Nearly all the testimonies that have been preserved reflect the prejudiced and usually disparaging view adopted by the majority of society. Traditional images of the ‘gypsy’ play out across a spectrum that ranges from stigmatisation to romantic idealisation.

contact | imprint | sitemap

KULTURSTIFTUNG BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND

Das Bundesprogramm der Bundesregierung für Kultur und Medien

Deutscher Sinti und Roma

«Расовий діагноз – циган». Освітній вебсайт Центральної ради синті та ромів Німеччини про ідеологічне підґрунтя, передумови, перебіг, наслідки та комеморацію геноциду ромів у Європі.
www.sintiundroma.org/en

Powered by Radio La Benevolencia HTF

Contact Privacy Policy

tajsa.eu

The Institute of the Holocaust and the Roma Genocide

Home Video and Audio Educational Resources About the Project

BABI YAR

HOLOCAUST BY BULLETS

The single largest Holocaust massacre in Europe took place in Babi Yar, a ravine near the Ukrainian capital Kiev, where German forces and local Ukrainian collaborators killed by bullets around 100.000 people, mostly Jews, but also a large number of Roma, Communists and Soviet POW. This practice of extermination has come to be designated as the “holocaust by bullets” or “genocide by mass shooting.”

Subtitles and Language settings: click [CC] to choose available subtitles. This is a version with English graphics. [Click here for version in Romanian.](#)

MASS SHOOTINGS OF THE ROMA

THE NAZI IDEOLOGICAL CONCEPT OF RACE

After Nazi Germany invaded the Soviet Union, the Romani victims of Samudarpin in Ukraine were not deported to extermination camps, but instead killed in mass shootings. The massacres were carried out by German forces and the local Ukrainian collaborators. The victims were killed in and around their villages, often before the eyes of their neighbors, and the bodies were left in the mass graves.

Subtitles and Language settings: click [CC] to choose available subtitles. This is a version with English graphics. [Click here for version in Romanian.](#)

Tajsa.eu – це вебколекція відео- та аудіо-подкастів, а також освітніх ресурсів про геноцид ромів у Другій світовій війні, його причини та наслідки. Ця серія нових медіа випускається в 12 регіонах Європи – в тому числі й в Україні – і є проектом, створеним Radio La Benevolencia HTF (Іспанія) і партнерами.
www.tajsa.eu

ENGLISH SUMMARY

Memorial to the Murdered Roma in Divoshyn

Historical Background

Under National Socialism, which had racial ideology at its core, the culturally, linguistically, religiously, and socially diverse groups of Roma in Europe were marginalized and persecuted. The process of persecution became radicalized after the German invasion of the Soviet Union in the summer of 1941. Alongside the Jewish population, Nazi extermination policies targeted the nomadic, and then also the settled Roma. They were shot and buried in numerous pits. Many of the murder sites were forgotten after the war. Most of the victims still remain unidentified to this day. In the German-occupied territories and those of their allies at least 250 thousand Roma were murdered – either in camps or in the places where they lived.

The vast majority of the Ukrainian Roma population – estimated at over 12 thousand children, women, and men – were murdered during the German occupation of Ukraine. In the Romanian zone of occupation, between the Dniester and the Southern Bug rivers (named at the time as Transnistria), over 11 thousand of the 25 thousand Roma, deported from Romanian territories, perished.

Divoshyn under German occupation

In the summer or autumn of 1942 at least 80 Roma were murdered on the outskirts of Divoshyn. The group of Roma had been expelled from the Belarussian village of Kozly by the village elder. They were intercepted by German cavalry and accused of partisan activity. According to eyewitness accounts, the Roma were robbed of their horses and carts, and their personal possessions – among them furs and blacksmithing tools – were seized by the locals. The Germans

then forced them all into a stable. The next morning the men were rounded up and taken to nearby clay-extraction pits, which they were made to dig deeper before being shot. Thereafter the women were raped and then shot along with the children. Some of the villagers heard the screams and shooting. Four partisans were also executed and buried next to the pits, but they were reinterred after the war.

Justice and Remembrance

In May 1945 the Soviet Extraordinary State Commission began to investigate the German crimes committed in the Ovruch rayon. However, the murder of Roma in Divoshyn was not included in the Soviet investigation. It has been passed down locally that after the war a Rom came to the mass grave and mourned for the victims. For the inhabitants of Divoshyn the murdered Roma were strangers. In the 1970s the hill was leveled and the land was repurposed for agricultural use.

Kostiantyn Bondarchuk from the neighboring village of Pokaliv and Igor Krikunov, the director of the Academic Dramatic-Musical Gypsy Theater «Romans» in Kyiv, have collected local eyewitness accounts. Together with the local historian Yakiv Hryshchuk, they have pushed for the creation of a memorial site.

As part of the international project «Protecting Memory», in 2019 a «Forest of Memory» was planted in the field where the murders are presumed to have been committed. Eighty trees symbolically represent each of the victims and are intended to protect the site from being used for agricultural purposes.

The site today stands as a memorial for tolerance and respect towards national and ethnic minorities and against the centuries of discrimination and marginalization of the Roma. Visitors are requested to conduct themselves in a dignified manner.

About the “Protecting Memory” Project

The international project “Protecting Memory” works both to transform the neglected and forgotten mass graves of Jews and Roma into dignified places of remembrance and information points and to preserve the memory of the victims for the present and future.

Detailed information about the “Protecting Memory” project can be found here: www.erinnerungbewahren.de

Фонд «Меморіал убитим євреям Європи»
Український центр вивчення історії Голокосту

МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ ВБИТИМ РОМАМ У ДІВОШИНІ

Літературний редактор
Олена Пазюк

Коректор
Наталя Анікеєнко

Дизайн
Олександр Остапов

Комп'ютерна верстка
Марина Кулікова

На обкладинці:
Місце пам'яті вбитим ромам у Дівошині
Автор архітектурного проекту *Тарас Савка*

Український центр вивчення історії Голокосту
01011, Київ,
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
Тел. (044) 2859030
Email: uhcenter@holocaust.kiev.ua